

Ю. Бойко

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ШЕВЧЕНКА В УССР

Питання фальсифікації Шевченкової творчості в УССР уже було предметом кількох студій в еміграційному шевченкознавстві. Зокрема в 24-му томі Збірника Філологічної Секції НТШ опубліковано розвідку проф. М. М. Глобенка «Шевченко в советському літературознавстві», де наш передчасно померлий шевченкознавець влучно показав основні напрямки у фальсифікуванні постаті Шевченка від початків советської влади на Україні аж до року 1953-го.

Коли переступимо ту межу, на якій спинився Микола Миколович у вивченні советської фальсифікації Шевченка, і кинемо погляд на советське шевченкознавство 1953-1960 р. р., то перше, що доводиться констатувати — це те, що основна тенденція попереднього періоду — зробити нашого великого поета «провінціальним наслідувачем російських вчителів» — залишилася в повній силі. Ба більше, ця тенденція розрослася, зміцніла, спотворила, викривила і занечистила багато з того, що колись наукове шевченкознавство вже виявило й насвітлило. Образ великого Шевченка ніколи ще не був так доневапізнання викривлений, як тепер. Фальсифікація переступила всякі можливості імовірного, набрала характеру цинічного знуцання з пам'яті поета.

Але справедливість вимагає зазначити, що є й деяка відміна в порівнанні з тридцятими та сороковими роками. В тих роках серед фальсифікуючих писань знаходимо ми лише окрушини цінного вкладу в дійсне пізнання Шевченка. Лише окремі дослідники зважувалися тоді, повторивши партійні приписи стосовно Шевченка, сказати ще щось від себе, внести ту чи іншу цінну деталь у справжнє наукове насвітлення образу поета. Тепер, по 1953 р., поруч спотужнення течії фальсифікації, бачимо також виразніше деякі паростки наукового пізнання Шевченка. Із почуттям радості констатуємо це останнє, не можемо і не хочемо обійти при цій нагоді деяких фактів.

З 1952 року в Києві щорічно відбуваються наукові шевченківські конференції,¹⁾ на які приїжджають советські вчені не лише з різних кутків України, але і з цілого ССРСР. З 1952 до 1959 р. прочитано понад сотню рефератів, серед яких поодинокі слід визнати науковими, а в деяких поруч згори зобов'язуючого елементу фальсифікації можна знайти цінний вклад у вивчення Шевченка. Як це не дивно, але, мабуть, пальму першинства у науковому шевченкознавстві тримає Максим Тадейович Рильський, людина не в достатній мірі фахова, але упривілейована в советській житті і наділена певною дозою сміливості, щоб уникати утертого й безрадінного шляху калічення Шевченка. Рильський написав кілька цікавих статей з увагою до формальних елементів поезики «Кобзаря», а на VII-й Шевченківській конференції дав естетичну аналізу поезії «У тієї Катерини». Він розкрив кожний образний елемент цієї балади, сягнув у значення кожного поетичного виразу твору, і прочитавши його розвідку, ми починаємо глибше розуміти мистецьку красу цього віршу, який, на думку Максима Тадейовича, належить до числа найбільших Шевченкових шедеврів. Однак, розвідка цікава ще й тим, що Рильський немов підбиває в ній підсумок своїм попереднім дослідом. Він підкреслює, що хоч Шевченко й наскрізь народній поет, та фольклорність його поетичної стилістики — це тільки вихідна позиція в його стильовому розвитку, який щораз далі всотував в себе різноманітні стильові традиції світової літератури. Дуже ляпідарно перелічує Рильський поезії Шевченка, характеризуючи метричні властивості віршу багатьох з них й у висновку відзначає, що розмір коломийки хоч і характеристичний нашому генієві, однак він не є так широко застосований, як думали попередні дослідники. Серед різноманітних метрів віршу, вживаних Шевченком, особливе місце, на думку дослідника, належить ямбові, але Шевченків ямб є ускладнено-індивідуальний, шевченківський. У цих висловлених Рильського є багато такого, що треба було б перевірити і може можна було б заперечувати, але дослідник дає матеріал до думання і, читаючи його працю, ви переживаєте почуття духової насолоди. Розуміється, і він не міг обійтися без данини зобов'язуючому світоглядіві, він цитує з пієтизмом Добролюбова, але це читач легко відділить від розвідки, як зовсім сторонній елемент. Там таки, на VII-й Шевченківській конференції талановитий одеський дослідник Недзвідський прочитав доповідь, назва якої звучить свіжо: «Тема міста в творчості Шевченка. Якщо не помиляємося, цю тему докладно дотепер розробив тільки проф. Багрій, наприкінці 20-х рр. Тоді цензурні обставини були куди легші від теперішніх, і це дало змогу проф. Багрієві з достатньою ясністю показати гарячу ненависть Шевченка до Петербургу, не лише як до чужого його духові міста, але і як до центру зненавидженої імперії, як до втілення всієї системи національного поневолення. У цій характеристичі Шевченкового ставлення до Петербургу проф. Багрій

¹⁾ «Радянське Літературознавство», № 19, с. 138. Тут відомості про першу конференцію.

ішов слідом за думками письменника Чуковського, який ще в 1911 році відзначив, що Шевченкові Петербург був органічно чужий. Але часи змінилися, те, що можна було сказати в 20-х рр. чи за часів царату, те є неможливе до сказання за часів Хрущова. І Недзвідський твердить, що Шевченко любив Петербургі трудящих та ненавидів Петербургі визискувачів. Це твердження так і звисло в повітрі, не знайшовши фактів, щоб його підперти. Та поза тим дослідник, здається, ґрунтовніше, ніж Багрій, розглянув тему міста в Шевченковій творчості, тут лежить його заслуга. В свідомості підсоветських людей Шевченко перестає бути поетом села, він поет універсальний і тим ближчий до нашого покоління.

А ось іще з VII-ої конференції. Директор Будинку-музею Шевченка в Києві П. О. Білецький виступив із доповіддю «Шевченко і Рембрандт». Тема не нова, але новим є те, що доповідач не іґнорує своїх попередників у розгляді цієї теми, як, мовляв, націоналістів, він згадує Дмитра Антоновича та Новицького, зрозуміло, з великою обережністю. В Шевченкові показує Білецький піонера рембрандизму для всієї Східної Європи. Що Шевченко був новатором в галузі офорту на терені Росії, це не є таємницею для шевченкознавців, але щоб сказати сьогодні в ССР, що в цій ділянці мистецтва росіяни йшли слідом за Шевченком, для цього треба деякої дози громадської мужности, і Білецький її має. Більше того, він підкреслює, що коли Росія не мала своїх традицій офорту в минулому, то Україна плекала офорт ще в XVII—XVIII ст., і Шевченко як гравер був не лише послідовником Рембрандта, але й продовжував національну мистецьку традицію. У окремих советських шевченкознавців можна спостерегти втечу від ідеологізування в бік досліду таких фактів, які не вимагають політичних висновків або вимагають мінімум їх. Так, напр., дослідник Ващенко укладає словник поетичної мови «Кобзаря». Ми познайомилися з розвідкою Бородина «Текстологічний аналіз поеми Т. Г. Шевченка «Наймичка»,²⁾ із статтею С. Попеля «До історії видання «Кобзаря» 1860 р.»³⁾ Обидва дослідники підійшли до своїх тем по-науковому. Але, на жаль, такі праці, як дві останні — це тільки окремі яскраві зорі на похмуро-чорному небі советського шевченкознавства, яке украй насичене мрякою партійних настанов. А ці настанови промовисті: З нагоди казенного свята 300-річчя «возз'єднання» у святочних тезах ЦК КПСС писалося: «У тісному єднанні з російськими революціонерами демократами вів боротьбу проти царизму і кріпосництва великий син українського народу, поет і революційний демократ Т. Г. Шевченко... Шлях до визволення українського народу він бачив насамперед у революційному єднанні всіх слов'янських народів з російським народом. Шевченко був непримиренним борцем проти українського буржуазного націоналізму і лібералізму».⁴⁾

²⁾ «Радянське Літературознавство», 1959, ч. 6.

³⁾ «Радянське Літературознавство», 1960, р., ч. 4.

⁴⁾ «Рад. Україна», 1954, 12 січня.

Ця настанова, цілком відірвана від дійсних історичних фактів, є тою магістралею, по якій простує советська фальсифікація Шевченка багатьох років. На сімох шевченківських конференціях зачитано аж 17 доповідей, цілком присвячених обґрунтуванню залежності Шевченка від різних явищ російської культури. До цього слід додати кілька рефератів, які доводять Шевченкову нібито ворожість до українського націоналізму. Більша частина решти доповідей — в тій чи іншій мірі підпирають обидва згадані аспекти фальсифікації. В 30-х р. р. постійно говорилося про вплив Герцена, Добролюбова, Чернишевського на Шевченка. Але тоді фантазія фальсифікаторів не сягала далі, вони майже не знаходили інших постатей росіян, від яких можна було б узалежнити ідейний розвиток Шевченка. І тут відчувається постійно недовиконаність партійного завдання. Політичні памфлети й відозви Герцена Шевченко міг читати не раніше 1857 р., знайомство з творчістю Чернишевського і Добролюбова могло бути ще пізнішим. Завдяки хронології Шевченко явно вислизав з концепції, яка узалежнювала його духовий розвиток від «старшого брата», на поталу фальсифікаторам залишався дуже короткий передсмертний період життя поета. Така мова фактів не могла задовольняти партію. І от на першій шевченківській конференції поставлено доповідь Є. Кирилюка «Роль передової російської культури у формуванні ідейно-естетичних поглядів Шевченка». Тут уже українського поета поставлено в невідлучну залежність від російської культури в цілому. Тут і декабристи, і петрашевці, і Радіщев, і Белінський, а Герценові, Чернишевському і Добролюбову припадає роля останніх вчителів, які остаточно допомогли йому зрозуміти інтереси українського народу.

Особливо пікантною є справа узалежнення Шевченка від Белінського. Белінський ненавидів Шевченка жерущою ненавистю. Ця ненависть російського критика впливала з мотивів принципових: він боявся розвитку української літератури, відчував в українській літературі початок українського духово-національного відродження і, як переконаний російський імперіяліст, кпив з українських письменників, з усією силою свого блискучого таланту насакакував він на молоді парості української літератури, щоб убійчою іронією, категоричним тоном осуду здушити її ще в сповиточку. В рецензії на Шевченкові «Гайдамаки» він сказав: «Читачам... відома думка наша з приводу творів так званої малоросійської літератури. Не станемо повторювати її тут і тільки скажемо, що нова спроба співань п. Шевченка, упривілейованого, здається, малоросійського поета, переконує нас ще більше, що такого роду твори видаються тільки для насолодження і повчання самих авторів; іншої публіки у них, здається, немає... Що стосується до самої поеми пана Шевченка — «Гайдамаки», тут є все, що належить кожній малоросійській поемі: тут ляхи, жиди, козаки, тут добре лаються, п'ють, б'ють, палять, ріжуть; ну, розуміється, в антрактах кобзар (бож без кобзаря яка ж там уже малоросійська поема?) співає свої надхненні пісні без особливого змісту, а дівчина плаче, а

буря гомонить».⁵⁾ Белінський зрадів, коли довідався, що Шевченка заарештовано. Свою радість з цього приводу висловлює він у листі до Анненкова на початку грудня 1847 року. Там він пише, що Шевченкової поеми «Сон» не читав, але переконаний, що цей твір є брудним знуцанням з російської цариці як жінки. На адресу поета додає лайку, яку ніяково повторювати, і зазначає, що йому Шевченка не жаль. Якби він, Белінський, був Шевченковим суддею, він «зробив би не менше», як цар.⁶⁾ Згадані документи ворожого ставлення російського критика до нашого поета не підлягають ніякому сумнівові. Як же в такому випадку довести «благотворний» вплив революційного демократа Белінського на Шевченка? Коло цього завдання заходився ще перед останньою війною ленінградський проф. Спіридонов.⁷⁾ Серед російських відгуків на перші твори Шевченка є одна рецензія в «Отечественных Записках» за 1840 рік, не підписана ніяким автором. Спіридонов проголосив, що вона належить перові Белінського, дарма, що погляди, висловлені в ній, різко суперечать тому, що говорив Белінський про українську літературу і Шевченка. І от у зв'язку з цією рецензією починає творитися легенда про ідейну пов'язаність Белінського і Шевченка. Спочатку у книзі «Русско-украинские литературные связи» (Москва, 1951 р.) висуває Є. Кирилук твердження про те, що естетика Белінського мала вплив на Шевченка, що «Кобзар», як видатне літературне явище, відкрив для суспільства Белінський. Для кожної культурної людини звучало це дуже непереконливо і могло лише обурювати. Тому до цієї теми звертаються ще й інші советські літературознавці. На I-й Шевченківській конференції кандидат філолог. наук Басс прочитав доповідь «В. Г. Белінський і Т. Г. Шевченко».⁸⁾ Він ще раз поспробував довести те, що вже вважалося доведеним. Журнальна нотатка з цього приводу зазначала: «Доповідач заперечив писанину буржуазних націоналістів про мнине ворогування двох визначних діячів визвольного руху в Росії і показав роль діяльності Белінського у формуванні революційно-демократичного світогляду Шевченка і в розвитку українського літературного процесу 30-х — 40-х років XIX ст.»⁹⁾ Але виявилось, що й це «ґрунтовне», за партійною оцінкою, на світлення питання вимагає знов найґрунтовнішого. І на II-й Шевченківській конференції виступає кандидат філологічних наук Прийма з Ленінградського Інституту російської літератури. Він читає доповідь на тему «Перше видання «Кобзаря» в оцінці Белінського». Він повторює знову те саме, і київський шевченкознавчий Олімп задоволений: врешті, вдалося довести! Але читачів не переконують запевнення фальси-

⁵⁾ Цитую за кн.: Пьшин. Белинский, его жизнь и переписка, СПб, 1876, II, с. 224

⁶⁾ Белинский, Письма. СПб., 1914, т. III., стор. 318-320.

⁷⁾ В. Спирidonov. Неизвестная рецензия Белинского о «Кобзаре», «Лит. Газета», 1939, № 13.

⁸⁾ «Збірник праць Першої і Другої Наукових Шевченківських Конференцій», К., 1954, стор. 26—46.

⁹⁾ «Рад. Літературознавство», № 19.

фікаторів. Російський літературознавець проф. Оксман підносить голос протесту, він твердить, що анонімову рецензію ніяк не можна приписувати Белінському, бо вона суперечить усій системі поглядів російського критика на українську літературу. І от фальсифікатори затурбовані. Вони ще боронять своєї позиції, але вже оглядаються на партійних дозорців, чи не накажуть ті відомвлятися від цього фальсифікату як особливо непереконливого і недієвого. Чим це закінчиться, сказати покищо важко.

Про популярного російського журналіста Некрасова Шевченко в своєму щоденнику записав, що цей, на його думку, не тільки не поет, але й віршороб незугарний. Якщо вдуматися у Шевченків вислів, взявши під увагу естетичні позиції нашого поета і Некрасова, легко відчутти глибоку відмінність між письменниками у підході до літератури. Але це мало обходить фальсифікаторів. На II-й шевченкознавчій конференції поставлено доповідь кандидата філологічних наук Чалого «Шевченко і Некрасов». Метода цього «літературознавця» така: уже доведено, що російський та український народи мають спільне завдання, а раз так, то мають вони й спільні ідеї, літературні мотиви, образи. Шевченко і Некрасов два великі сини великих народів, отже... далі йшли висновки про їхню близькість, і проблема розв'язана, підводне каміння обійдено.

Кілька праць в останніх часах присвячено Шевченковим повістям (Крутікової «Художні особливості повістей Шевченка», С. Магури про лексику і фразеологію повістей Шевченка). Колись російські об'єктивні літературознавці, як от Пипін, підкреслювали, що ці повісті не належать до перлів літератури, колись усім було ясно, що під оглядом літературним їх не можна ставити поруч Шевченкових поезій. Але тепер такий підхід вважається наклепом українських націоналістів на поета. Річ у тому, що повісті написано російською мовою, і цей факт затьмарює все. Тут відкривається велика спокуса показати Шевченка як російсько-українського письменника, для якого головною батьківщиною була Росія, а додатковою Україна. У книжці Назаренка читаємо: «Шевченко написав ряд поетичних творів, а також всю свою прозу російською мовою, щоб якнайдоступніше, якнайкраще показати братньому російському народові поневолену Україну, підкреслити спільність інтересів українського і російського селянства та необхідність їх спільної боротьби проти гніту поміщиків і царизму. Його помисли і дії були спрямовані на те, щоб зміцнити зв'язки і дружбу між двома великими народами».¹⁰) Розуміється, такий підхід до повістей відгонить грубою тенденцією. Про якусь особливу революційність художньої прози Шевченка говорити не доводиться, в ній зовсім немає того революційного динамізму, який позначає поезії «Кобзаря». І, розуміється, ні про яку спільність інтересів російського та українського селянства Шевченко не думав, коли писав повісті. Він їх писав у роках заслання і за прозаїчною формою в російській мові сподівався захова-

¹⁰) І. Д. Назаренко. Світогляд Т. Г. Шевченка. К., 1957, стор. 6.

ти своє авторство, бо пристрасно хотів друкуватися. Писання російською мовою тут було конечністю неволі, і інакше трактування цього факту свідчить лише про цинізм і зневагу до пам'яті поета.

Шевченко протягом усього життя був під впливами росіян — ця тенденція пронизує сьгоднішнє советське шевченкознавство. Колись біографи твердо встановили, що майстер Ширяєв, у якого в Петербурзі Шевченко був челядником, належав до числа кваліфікованих ремісників. Сьогодні його підтягають на рівень мистця. Говориться, що Ширяєв звертався до Академії Мистецтв із проханням визнати його художником, але замовчується, які були наслідки прохання. Та для фальсифікаторів досить і цього. Ширяєв у їхньому розумінні — російський художник, отже можна говорити про благодійний вплив російської культури на Шевченка ще за його кріпацьких років. Далі Белінський. За Белінським — петрашевці. Про можливість зв'язків Шевченка в 40-х роках з таємним гуртком Буташевича-Петрашевського писав ще в 1924-му році О. Дорошкевич, але писав обережно, і із поданих ним матеріалів справа виглядала так, що петрашевці цікавилися долею засланого Шевченка, але ані контактів з ним, ані тісніших зв'язків з його оточенням не мали.¹¹⁾ Сьгоднішні фальсифікатори нічого нового з матеріалів до цієї проблеми не знайшли, вони лише вульгаризують проблему, вони знаходять спільний революційно-демократичний фронт там, де немає змоги це довести матеріалами. Так зроблено у доповіді М. Новікова «Шевченко і петрашевці» на другій шевченківській конференції, та ще й опубліковано її в збірнику шевченкознавчих праць. Цього вже було забагато і для декого із серйозніших підсоветських дослідників, і рецензія в «Радянському літературознавстві» ущіпливо зазначає: «Коли в Збірниках і далі вміщуватимуться такі доповіді, як «Шевченко і петрашевці», в якій нема ні грана чогось невідомого, або хоч забутого або маловідомого, а замість того є модернізовано-спрощений переказ фактів, описаних ще в 20-х—30-х роках Ол. Дорошкевичем, то розв'язування першочергових завдань просуватиметься доволі кволо, і такий стан важко буде назвати цілком задовільним».¹²⁾

Немов набридлива одноманітна мелодія бренть у советських писаннях теза про залежність Шевченка наприкінці його життя від Герцена, Чернишевського, Добролюбова. Це також теза, запозичена ще на початку 30-х р.р. у Дорошкевича і тоді ж таки вульгаризована крикливою аподиктичністю Є. Шабліовського, який присвятив цьому питанню цілу книжку. Пізніше Шабліовського заарештовано, заслано, він відбув кару, після війни повернувся на Україну і із якимось особливим завзяттям узявся за старе своє діло фальсифікації Шевченка. В той час, як Шабліовський правив роги козам на Півночі, коло його улюбленої теми завзято вправлялися інші, до речі, Шагінян, росіянка вірменського походження. Вона здобулася на щирість і призналася,

¹¹⁾ О. Дорошкевич. Етюди з шевченкознавства. Х.—К., 1930.

¹²⁾ «Радянське Літературознавство», 1958, № 5, стор. 135.

що в багатій мемуарній літературі, яка навітлює образ Шевченка, тільки одного не можна знайти: майже ні слова, ні звука про його взаємовідносини з Чернишевським і редакцією «Современника». ¹³⁾ Це дуже важлива заява. Великі зусилля, старанні розшуки не дали наслідків. Сумлінність дослідника вимагає в таких випадках ревізувати гіпотезу. Але в СРСР цього зробити не можна, бо партія вимагає, щоб Шевченків зв'язок із російськими революціонерами демократами був доведений за всяку ціну. Тому Шабліовський у своїй книзі «Шевченко і російська революційна демократія» (Київ, 1958 р.) вже не так шукає доказів, як сугестіонує фразами партійних документів і партійних авторитетів. Сугестіонування — важливий метод у системі фальсифікації. Советські псевдошевченкознавці завдяки своїй неграмотності та неухважності часто потрапляють у великий клопіт. Характеристичним прикладом може бути підхід до Шевченкової поезії «Я не нездужаю нівроку!» Там є рядки:

... А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру —
Та й заходиться вже будить. ¹⁴⁾

В цих словах підсоветські шевченкознавці знайшли поетичний переспів слів Чернишевського з його зверненням до Герцена, надрукованим в лондонському журналі «Колокол». Захований під псевдонімом, Чернишевський писав до Герцена: «Пусть ваш «Колокол» благовестит не к молебну, а звонит набат! К топору зовите Русь». ¹⁵⁾

Відкривши збіг образів «сокири», «топора» у Шевченка і Чернишевського, советські «дослідники» тріюмували: ось він, доказ ідейної залежності Шевченка від Чернишевського. Це, з дозволу сказати, відкриття зробили советські критики ще в 30-х роках, але вони це з неухважним захопленням повторювали в 50-х рр. Тим часом виявляється, що захоплені фальсифікатори протягом десятків років спускали з уваги один «дрібний» факт: звернення Чернишевського до Герцена надруковано майже на рік пізніше від дати написання Шевченкової поезії «Я не нездужаю нівроку».

Щоб роздмухати уяву про Шевченкові зв'язки з росіянами, Шабліовський твердить, не перевіривши джерел, що на похороні Шевченка був присутній Тургенев, тоді як Тургенев у 1861 році жив у Парижі і до Росії не навідувався. ¹⁶⁾ Організування панахиди по Шевченкові в Москві приписує він Сергію Тимофійовичу Аксакову, тоді як відомо, що Аксаков помер 30 квітня 1859 року. ¹⁷⁾

¹³⁾ М. Шагинян. Тарас Шевченко. Москва, 1946, стор. 308—309.

¹⁴⁾ Т. Шевченко. Поезії в двох томах, Київ, 1955, т. II, стор. 323.

¹⁵⁾ «Колокол», 1860, л. 64.

¹⁶⁾ С. Шабліовський. Шевченко і російська революційна демократія. К., 1958, стор. 216.

¹⁷⁾ Там же, 220.

Завдання фальсифікаторів полягає в тому, щоб якнайбільше роздмухати російські зв'язки Шевченка і звести відомості про його зв'язки з українською інтелігенцією його часу до мінімуму. Кожний навіть випадковий контакт з тим чи іншим росіянином підкреслюється, як щось особливе і значне, за цим ідуть постійні пошуки. Українські імена називаються остільки, оскільки їх не можна обминути. Українців більше згадується тоді, коли вони служать посередниками для знайомства поета з росіянами. Вивчення характеру взаємин Шевченка з тим чи іншим українським діячем не вважається за актуальне. Це ж зовсім не випадково, що з цієї галузі шевченкознавства за багато років написано чи не дві лише праці, варті уваги: «Т. Г. Шевченко і Мик. Андр. Маркевич» пера Гайдая¹⁸⁾ та доповідь Кузьміної «Шевченко і Андрузький».¹⁹⁾

Хоч остання праця й досить примітивна під оглядом аналітичним, все таки в ній подано цікаві дотепер невідомі, заховані в архівах, писання Андрузького, на підставі яких бачимо, що цей студент, учасник Кирило-методіївського братства, заступав Шевченкові соціальні й національно-революційні позиції. Зовсім слабенькі під оглядом мистецтва, вірші Андрузького все таки цілком послідовно відображають Шевченкову революційність:

Дивіться, Україна сміється,
Аж ворогу сміх той нудить.
Стривайте! Вам так не минеться,
Той сміх орлів лихих розбудить!
Не будем ходити на могили,
Не будуть глумити наших милих,
Тоді на могилах, геть, геть край дороги
Заплачуть вороги!

Згадана праця Гайдая про відносини між Шевченком і Миколою Андрійовичем Маркевичем ані під оглядом дослідчим, ані з погляду притягнених матеріалів не вносить майже нічого нового. Колись цієї теми торкалися і Мих. Марковський, і П. І. Зайцев, і зовсім побіжно Єфремов, Дорошкевич, Навроцький, і все таки ця переважлива тема залишалася не навітленою. Маркевич — надхненний етнограф, знавець західноєвропейської літератури і її перекладач, автор книжки поезій «Українські мелодії», культурний музикант, що записував, обробляв і друкував народні пісні з нотами, власник багатьох скринь з історичними документами часів Гетьманщини і темпераментний автор п'ятитомної «Історії Малоросії», людина, що жила духом Полуботка, а водночас близький друг декабриста Кюхельбекера, добрий знайомий Пушкіна — яка ж це цікава й кольоритна постать! Шевченко товаришував із Маркевичем, і Маркевич — ця ходяча енциклопедія українського духу — безперечно, мав великий вплив на Шевченка. Щоб дослідити цей вплив, треба заходитися коло багатьох архівних матері-

¹⁸⁾ Радянське Літературознавство, 1960, ч. 3.

¹⁹⁾ Збірник праць П'ятої Наукової Шевченківської Конференції, К. 1957.

ялів, що залишилися після Маркевича. І нам здається, що Гайдай за своїми даними, як науковець, міг би це завдання подолати. Та ба! Поглиблене вивчення зв'язків Шевченка з українськими діячами є в СССР небажане. Тим більше це стосується Маркевича, бож і самий Белінський сто років тому заплямував цього українського патріота, знайшовши у нього вже гріх сепаратистичних тенденцій.

Небажаною є і правда про відносини між Шевченком та Кулішем. У хронікальній книзі Д. Косарика «Життя і діяльність Шевченка», яка мала б день за днем показати життєвий шлях нашого поета, ви знайдете дати народження Добролюбова і Чернишевського, відомості про книгу поезій Кольцова, але вам не вдасться довідатися, коли познайомилися Шевченко і Куліш, які інтереси їх в'язали, про що вони говорили. У I—II «Збірнику Шевченківських Конференцій» на стор. 244 згадано ім'я Куліша п'ять разів і кожного разу з епітетом «націоналіст». А старий досвідчений шевченкознавець Ієремія Айзеншток поставив собі завдання підважити дотеперішні здобутки шевченкознавства в ділянці насвітлення відносин між Шевченком і Кулішем.²⁰

Загальновідомою річчю є, що в пізнішій порі свого життя Куліш став на становищі антипода до Шевченка. Він його заперечував і таврував. Так було в часах занепаду і присмерку, коли Куліш розгубився серед суперечностей і заблукався на бездоріжжі трагічної російської дійсності кінця XIX століття. Але в останніх роках життя Шевченка Куліш залишався Шевченкові вірним другом, дорадником і помічником, іноді дещо аподиктичним, а все таки другом. І Шевченко, знаючи недоліки вдачі свого товариша, все таки високо цінив його і багато разів писаним словом висловлював свою любов та духову близькість до Куліша. А коли Шевченко вмер, то Куліш багато зусиль приклав, щоб популяризувати Шевченка серед українського народу. Все це вже давно встановило наукове шевченкознавство. Але Ієремія Айзеншток добре знає, що непохитні факти духового зв'язку між Шевченком і Кулішем не до вподоби в Москві. І от Айзеншток іде на свідому фальсифікацію. Він сам вказує, з якої основної позиції він виходить: раз, мовляв, доведено, що Шевченко був в одному таборі з Чернишевським, то, значить, не міг він бути в одному таборі з «націоналістом» Кулішем. Але якими фактами уґрунтувати «повний розрив» між двома українськими світилами? Фактів немає, тому їх треба вигадати. І на службу вигадуванню ставить Айзеншток свою блискучу, справді знамениту шевченкознавчу ерудицію. Він розшукує в російській газеті «Северная Пчела» за 23-го лютого 1861 року різко негативну рецензію на друге видання Кулішевої «Граматики». Під рецензією стоїть підпис: «Горожанин С...» Так оцю то озлоблену рецензію на Кулішів буквар приписує Айзеншток Шевченкові і з цього робить висновок, що в останні дні життя Шевченка між ним і Кулішем стався остаточний розрив, виросла духова прірва. На думку Айзенштока, згадана рецензія

²⁰ І. Я. Айзеншток. Із розшуків про Шевченка. Збірник Праць П'ятої Наукової Шевченківської конференції. Київ, 1957.

поруч віршу «Чи не покинуть нам, небого» є останніми писаннями Шевченка перед смертю.

Рядовий читач навряд чи стане сумніватися в правдивості твердження Айзенштока. Рядовому читачеві промовлятиме той аргумент, що в стилі рецензії є наявні характеристичні Шевченкові вирази, найхарактеристичнішим є вислів: «суздальско-византийское изображение». Одначе, фаховий шевченкознавець знайде цілком достатню кількість підстав, щоб відкинути вигадку Айзенштока.

У гонитві за пошуками зв'язків Шевченка із російським світом советські шевченкознавці віднайшли чимало незаних або забутих фактів. Цими фактами ніяк не можна довести, що Шевченко прагнув до ідейного зближення з російськими колами та злиття з російськими революційними демократами в одному таборі. Зате советським дослідникам вдалося зібрати чимало матеріялу, який показує, що різні російські кола, від крайніх правих до крайніх лівих, намагалися затагнути Шевченка до себе. З разючою ясністю бачимо ми тепер, як росіяни різного масштабу, іноді й пігмеї, хапалися за поли поетового одягу, як вабили до себе, як говорили в імені самого поета, очевидно, не питаючися на це у нього дозволу. Вже за життя Шевченка у відношенні до його особи практикували вони методи провокацій, намагаючися посвяти його з українськими друзями.

Саме приклад такого поступовання бачимо з боку «Северной Пчелы». В літературних колах стиль Шевченкової прози був знаний, багато людей ще за життя Шевченка читали його «Журнал», і вправний журналіст міг легко змастачити рецензію в такому стилі, щоб вона викликала підозріння, ніби її написав Шевченко. Хто це міг зробити — це зараз важко сказати з певністю. Міг це бути, наприклад, проф. Ламанський, спритний україножер і людина наскрізь неморальна. Це тільки він один зазначив у 1867 році в листі до Івана Аксакова, що він чув про належність рецензії перові Шевченка. Ні перед цим, ні після цього ніхто ніколи не засвідчив цього, і Айзенштокові довелося для відкриття нового Шевченкового твору послатися на україножера Ламанського.

Це є виключене, щоб Шевченко за кілька днів до своєї смерті, серед страждань, яких йому завдала хвороба, міг фізично взятися до писання рецензії. Шевченко до останньої хвилини надіявся і хотів жити, але й передчував наближення фатальної розв'язки і в поезії «Чи не покинуть нам, небого» зі стоїчною примиренністю і мудро-лагідним спокоєм готовий був прийняти смерть. Чи це ж отак перед лицем смерті були відповідні обставини, щоб робити порахунки з Кулшем, з яким поет був зв'язаний на протязі багатьох літ?

І чи це в стилі Шевченка — завдавати ударів, ховаючися під псевдонім? І як він міг стати співробітником «Северной Пчелы», газети, що вже понад сорок років посідала скрайню реакційну, російсько-націоналістичну позицію, в газеті, яка пробувала через свого дописувача

Толбіна зробити з Шевченка російського патріота, проти чого гаряче zareагував поет своїм спростуванням, яке так і не побачило світу.²¹

Шевченко належав до редакції «Основи», в співредагуванні першого числа цього журналу він ще брав участь. А саме в цьому числі з'явилася позитивна рецензія на друге видання Кулішевої «Граматики». І чи це можливе, щоб Шевченко одною рукою випускав у світ позитивний відгук про «Граматику», а другою писав злобну статтю проти тої самої книжки?

І, нарешті, в рецензії «Северной Пчелы» в негативному пляні згадується про перше видання «Граматики», тоді як відома Шевченкова наскрізь позитивна оцінка першого видання.

Легенда про «новий твір» Шевченка є по суті наклепом на поета, намаганням штучно відмежувати його від Куліша. Тим більше радісно, коли навіть у важких обставинах советської дійсности знаходяться сміливі, які починають відтворювати дійсний характер відносин між Кулішем і Шевченком. Так, наприклад, один із дослідників зазначає, що Шевченко в своєму останньому редагуванні «Наймички» взяв під увагу деякі поправки Куліша, яко цінні. Інший вчений наводить джерело за джерелом, де Куліш давав високу оцінку Шевченкової музи, де Пантелеймон Омелькович засвідчував свою боротьбу за проламання цензурних перешкод над Шевченковим словом. Це все не нове. Але слава Богу, що сьогодні в советських умовах ще знаходяться мужні люди, які наважуються говорити стару безперечну правду.

Шевченка намагаються перетворити в російського патріота. Тому що фактів на доказ цього немає, фальсифікатори вживають методи натяків. От приміром, намалював Шевченко для заробітку ілюстрації до книги Н. Полевого про російського полководця Суворова. Кирилюк говорить про це у своїй книзі «Т. Г. Шевченко» так, щоб лишити у читача враження, наче наш поет ставився до Суворова з любов'ю.²²)

А скільки зусиль прикладається, щоб довести, нібито Шевченко був прихильником так званого «акту возз'єднання»! Коло цього дбайливо ходить і Кирилюк у щойно згаданій книзі. Ось як він розкриває ідейний зміст Шевченкового офорту «Дари українському народові і Хмельницькому в Чигирині»: «На малюнку зображені палати Богдана Хмельницького. В центрі композиції — дари від послів трьох держав. Найбагатші дари турецького султана. Фарб на офорті нема, але за описом самого Шевченка — це розкішний дулейман, булава і шабля. Більш скромні дари двох інших послів. У цих красномовних деталях є глибший зміст. Поперше, багаті дари контрастують із скромною обстановкою палат Богдана Хмельницького, які мало чим відрізняються від обстановки хати заможного козака. Подруге, не зважаючи на багаті дари, у турка сподівань на успіх посольства мало. Про це свідчить його похмурий, насуплений вигляд. Турецький посол стоїть пра-

²¹) Про це див.: П. Зайцев. Життя Т. Шевченка, 1955, стор. 364; Ф. Прийма. Шевченко и поэты, «Искры», «Збірник праць 7-ї Наукової Шевченк. Конференції, К., 1959, стор. 158.

²²) С. Кирилюк. Т. Г. Шевченко. К., 1959.

воруч. Від нетерпіння турок встав. Ще далі сидить польський посол, на дві третини затемнений постаттю турка. Після воєнних подій 1648—1649 рр. він не має надій на успіх посольства. Ліворуч від дарів, найближче до внутрішніх покоїв гетьмана, весь освітлений сонцем з другої палати, сидить у виссокому кріслі сивий боярин. Він сидить спокійно і упевнено. Коли не зараз, то пізніше, але успіх його місії забезпечений. Два братні східьо-слов'янські народи, близькі походженням, історичною долею, звичаями, релігією, повинні поєднатися... Таким чином, — продовжує далі Кирилюк, — сама ідея й художнє розв'язання в офорті дуже показові. Шевченко брав для першого офорту на історичну тему один із найважливіших, поворотних пунктів у вітчизняній історії — возз'єднання навіки України з Росією».

Процитовані слова являють різуче фалшування ідейно-мистецького задуму Шевченка в названому офорті. Ідея могутньої волі й сили українського народу світить Шевченкові, коли він вибирає для свого мистецького зображення історичний момент, в якому Хмельницький чув себе впевнено і вірив, що дужою рукою здійснить свої державні аспірації. Легко помітити, що на офорті всі три послі зажурені. Весь освітлений сонцем не лише боярин, ще більше освітлені турецькі дари, і вони в центрі всієї картини. Чи не означає це, що наймогутніша тогочасна держава визнала незалежність України? Поляк, дійсно, на заднім пляні, він зрезигновано задуманий, цим немов би підкреслено, що Польща своє вже втратила. Турок виразно схвильований. Його напружені очі свідчать про внутрішнє страждання. Імовірно, що турецькому вельможі не легко йти на поклін до нового владики, який ще так недавно був малою непомітною людиною, як нелегко й визнавати маєстат нової, мов чудом народженої, держави.

У московського боярина вродливе шляхетне обличчя, а на ньому зосереджена застанова. Очі спущені додолу, і ні сліду певности. Нова держава на південних границях Московії з вільними хлопами, і нові турботи для царя, у якого всі є лише рабами. Може цим і журиться боярин? Він вгруз у високе крісло і мішкувато сидить у ньому, а висока спинка крісла підноситься над ним. Це крісло пасувало б і для королівської палати Людовика XIV. І не простота «заможної козацької хати» впадає в очі, а глибінь перспективи палацу. Військову варту, видно, що не вимуштрувано, але її вже поставлено коло входу, як при дворі кожного короля. Широкий, оздоблений візерунками вхід у почекальню, а в самій почекальні монументальна простота стилю володаря-здобувця: дві великі картини в рямах, свіча в оздобленому канделябрі звисає зі стелі, понад стіною довга канапа для тих, що чекатимуть на ласку побачити ясновельможного. На цьому маєстатичному фоні послі, що, безперечно, відчувають «силу і волю» українського народу. Це і є ідея офорту, вона говорить промовисто сама за себе з мистецького образу. Але це тоді, коли ви уважно й неупереджено розглянете офорт. Небезпека трактовки Кирилюка в тому, що вона **нав'язується згори** авторитетним шевченкознавцем, і коли ви перестанете вірити безпосередності вашого власного враження, тоді у ва-

шій свідомості залишиться щось від Кирилюкової трактовки, а значить і образ самого Шевченка у вашій уяві набере фалшивих контурів.

У п'ятому числі журналу «Радянське Літературознавство» за 1960 рік надруковано статтю Рожила «Епітет у поезії Шевченка». Можна було б сподіватися, що тут говоритиметься про академічні речі академічною мовою. Сталось, однак, інакше. Рожило спиняється над Шевченковим епітетом «святий» і цитує: «Кругом святого Чигирина». Далі йдуть його коментарі: «Чигирин святий тому, що пов'язаний з пам'яттю великого гетьмана, який навіки з'єднав два рідних народи». Це фальсифікація досить груба. Може й добре, що такі фальсифікації з'являються, бо вони, кінець-кінцем, у советського читача мусять викликати огиду і будитимуть критичніше ставлення до теперішніх шевченкознавчих писань.

Як відомо, коли Шевченко був членом Археографічної Комісії, він відвідав Переяслав і зробив опис старовинних будов та історичних цінностей цього колись славного полкового центру Гетьманщини. Шевченка вразила мізерія руїн, він уважно описує рештки старовини, звертає особливу увагу на сліди культурницької діяльності Мазепи і кілька разів називає руйнування національно-мистецьких українських скарбів з боку москалів та «батьків отечества чужого» варварством.²³⁾ До цього гармонізує і Шевченків малюнок: убога вулиця, посередині баюра грязюки, в баюрі свиня, а далі обриси занедбані церкви святої Покрови, історичної пам'ятки XVIII ст. Не треба до цього ніяких пояснень, щоб зрозуміти, яке обурення викликали у Шевченка ці сумні наслідки московського панування у Переяславі. Але звернімося до календаризованої біографії поета у Косарика. Під відповідною датою ми там знайдемо таку красномовну нотатку: «Переяслав. Шевченко описує для Київської Археографічної Комісії історичні пам'ятники Переяслава і змальовує їх, зокрема Успенський Собор, як місце Переяславської присяги 1654 року на вірність єдності з Росією».²⁴⁾ Поперше, тут грубо сфалшовано самий факт. Шевченко не змальовував церкви Успіння Пресвятої Богородиці з тої простої причини, що вона згоріла ще за часів Гетьманщини. На її місці за часів Шевченка стояла вже нова церква з дев'ятьма банями у византійському стилі, який Шевченко так ненавидів. Зовнішня сторона церкви виглядала потворно. «Дивитися на неї не можна, не те що малювати» — записав Шевченко.²⁵⁾ І от у світлі цих даних нотатка Косарика виглядає на фальсифікацію, націлену на те, щоб викликати у читача враження, ніби Шевченко захоплювався сумнозвісною подією 1654 року. Тут дано лише натяк. Прямо не сказано, що Шевченко був прихильником возз'єднання. Але у читача може виникнути таке припущення, коли він на кожному кроці подібні натяки зустрічає, а ще коли урахувати, що Шевченкові анти-московські поеми вилучено з вибраних творів Шевченка і тепер вони

²³⁾ Т. Шевченко. Твори. В-во М. Денисюка, Чикаго, 1959, т. V, с. 155-158.

²⁴⁾ Д. Косарик. Життя і діяльність Т. Шевченка, К., 1955, стор. 73.

²⁵⁾ Т. Шевченко. Твори. В-во Денисюка. Чикаго. 1959, стор. 155.

доступні на Україні не кожному. Зрештою, і ці поеми зазнають най-грунтовнішого советсько-російського перетрактування. Цю роботу доручено академікові Білецькому, і він виконав її. Він заявив, що «Великий Лях» Шевченка спотворили українські націоналісти і що цей твір треба розуміти в клясовому, а не в національному аспекті.

Там, де існує стала засада фальсифікації, там убивається в корені нахил до наукової сумлінності. Цим можна пояснити, що советські шевченкознавці мають великі занедбаня і в тих ділянках, де вони могли б мати осяги. Академічні видання творів Шевченка, 5 томів, виданих в р.р. 1949-53, мають багато хиб текстологічного характеру. А вже справжнім скандалом для Інституту Літератури ім. Шевченка є те, що навіть у академічному виданні творів нашого поета не вміщено твору «Якби то ти, Богдане п'яний», приналежність якого Шевченкові ні в кого не може викликати сумніву. Не було сумніву і у редакторів видання — академіків. Вони просто-напросто зцензурували Шевченка і тим на віки вічні покрили свої імена ганебною славою душителей слова великого поета України.